

A TANULÓK ISKOLAI VISZONYÁNAK ALAKULÁSA EGY LONGITUDINÁLIS
VIZSGÁLAT TÜKRÉBEN[†]

Veczkó József

[†]Elhangzott a Magyar Pszichológiai Társaság VI. Tudományos
Konferenciáján, Budapest, 1983 március.

I.

A gyermek személyiségfejlődésének első száma meghatározója évszázadokon, sőt évezredekken keresztül - főleg nevelési, szocializációs vonatkozásban - a családi mikro- és makrokörnyezet volt. A századfordulótól, különösen századunk közepétől - hazánkban - a családok belső szerkezetében, funkciójában és életmódjában beállt változások az említett családi tulsúly hatásrendszerek csökkentését, ugyanakkor az iskolai hatások megnövekedését eredményezték. Mindebből következett, hogy a jelzett időszakban az iskola feladatai nemcsak megnövekedtek, hanem minőségileg is megváltoztak; azaz az egész gyermek személyiségfejlesztésének irányítását kellett vállalnia. Az iskolának az említett új feladatra olyan történelmi körülmények között kellett önmagát alkalmassá tennie, amikor a tudományos ismeretek és az ezzel kapcsolatos információk egyrészt soha nem látott mértékben megnövekedtek, másrészt minőségileg is új tudományrendszerek, elméletek jöttek létre. Ez arra indította az iskola irányítóit, hogy az iskola ismeretanyagát folyamatosan igazítsák az ugyancsak gyorsan változó új tudományrendszerekhez. Az egymást követő tantervi reformok azt eredményezték, hogy a tanulóktól egyre több ismeretet követeltek, amiből az a veszélyhelyzet következett, hogy az iskola elsősorban csak oktatói, a teljesítőképes tudás megszerzését biztosító feladatának tudott megfelelni. A termelési szférában bekövetkezett azon változás is, hogy a teljesítménycentrikus magatartás került minden egyéb fölé, az iskolát arra inspirálta, sürgette, hogy elsősorban oktatói funkcióit erősítse.

Az említett gondokkal egyidőben gyors változás ment végbe az emberi csoportkapcsolatok rendszerében is. A csoporttho-

mogenitás viszonyának modelljét felváltotta a csoportmultiplacitás, a csoportsockféleség, a heterogenitás. 50-60 évvel ezelőtt a tanulók olyan 1-2 mikrocsoporthoz tartoztak /család, barát, kortárs/, amelyekben a kultúra tartalma, annak színvonalja, és a társadalmi értékrend inkább homogén volt. Ma egy gyermek 4-6 mikrocsoporthoz is tartozik, ahol az említett csoportok kultúrszintjére, érték, eszme, célrendszerére, viselkedésformáira általában a heterogenitás a jellemző.

Ugyanezen évtizedekben a tömegkommunikációs és egyéb hatások szinte megszámlálhatatlan formában és tartalommal veszik körül, árasztják el a tanulókat, ami azt jelenti, hogy e területen is növekszik a hatásokféleség.

A megnövekedett, és sokféle hatásrendszer időszakában a társadalom számára döntő fontosságú, hogy az iskola a tanulók számára a pozitív élményű hatások olyan rendszerét legyen képes megteremteni /pozitív iskolai légkör/, amelyben a kölcsönös együttműködésen, személyes kapcsolatokon alapuló befolyással irányítani tudja a tanulók "önépitkezésének" folyamatát, értékrendjük, célrendszerük, szocializációjuk alakulását. A kérdés tehát az, hogy az említett heterogén hatások sokaságában az iskolaiak ujszerűségükkel, élményszerűségükkel, pozitív pszichés klímájukkal, a tanulók interiorizációs folyamataiban meghatározók maradnak-e.

A téma vizsgálatának indokait eddig a külső hatások sokféleségével indokoltuk. Amennyiben a problémát a tanulók egyéni szocializációja oldaláról vizsgáljuk, akkor abból kell kiindulni, hogy az iskolás időszak az egyén felnőtté válásának nélkülözhetetlen, egy egész életre kiható, sőt meghatározó időszaka. Ebben a folyamatban a kisiskolás kor, és a serdülés sürített kritikus fejlődési csomópontokban, illetve periódusokban.⁺

⁺Kritikus perióduson a szocializáció azon szakaszát vagy egy-egy emberi sajátosság kialakulásához kapcsolódó minőségi ugrást értjük, amikor a biológiai /szervek, idegrendszer stb/, és pszichés /pl. a figyelem koncentráció képessége, az észrevesztő képesség, az absztrakció szintje, a feladattudat stb/ fejlődés erővonalai különleges csomópontokat képeznek. Amennyiben az egyénnek szociális fejlődését biztosító környezeti hatások valamelyike az elvárttól /a történelmi kultúrszinttől/ eltér vagy éppen hiányzik, abban az esetben az ugynevezett kritikus csomópontok nem jönnek létre. Ez utóbbi esetben az egyén fejlődése lelassul, szociális érettségbeli lemaradások, gyakran pótolhatatlan hiányok keletkezhetnek.

A környezet hatásai továbbá a biológiai érés, és a pszichés fejlődés egybeesései különleges csomópontokat képeznek a személyben, melynek eredményeként ugrásszerű minőségi változások, integrációk jönnek létre. A kritikus csomópontokra jellemző tehát a fejlődés gyorsasága, a nagyfokú koncentráció, a fogékonyság, az érzékenység, a hajlékonyság, az értékteremtés, és az, hogy az egyén egy egész életre kiható előnyös, vagy előnytelen tanult tevékenységformákat, tulajdonságokat alakít ki önmagában. Hogy az iskolai hatásokból az egyén újraintegrációi során mit épít be önmagába, az nagyban függ a személy pozitív iskolai viszonyától is.

II.

A téma indoklása során már értelmeztük azt, hogy mit is értünk a tanulók iskolához fűződő viszonyán. A vizsgálatok azt igazolták, hogy az iskolához való viszonyban az egyének ösztönös szükségleteinek kielégültsége, továbbá értelmi, érzelmi, erkölcsi és célrendszerbeli önépítkezésük, önmegújításuk közben kialakult elégedettségük vagy elégedetlenségük integrálódik sajátos véleménnyé bennük. Azt mondhatjuk, hogy a viszonyban a tanulók legszemélyesebb érdek és értékszféráinak érvényesültségi foka, s benne ön- és környezetük minősítési módja tükröződik. Abból indultunk ki, hogy ... "az élmény olyan egység, amelyben megbonthatatlan egységben van képviselve egyrészt a környezet, vagyis az, hogy mit visz bele ebbe az élménybe maga a gyermek" /Vigotszkij, 1976 /. Azt a folyamatot ahogyan az iskolai hatások, tapasztalatok az egyén pszichés apparátusában individuális élménnyé válnak, azt nem tudjuk követni, de az iskolai viszonyban mint élményben - a személyek testi, érzelmi, gondolati, akarat- és indítékrendszerbeli integrációit - reprezentálódó véleményüket, értékelő magatartásukat megismerhetjük.

Témánkhoz közel áll az a felfogás, amely szerint az iskolát szokás munkahelyként is említeni. Ugy véljük, a valósághoz közelebb kerülünk akkor, ha az otthon és a munkahely sajátos ötvözetéről beszélünk. Az iskola hasonlít a munkahelyhez, mert pl. itt is irányított feladatmegoldó tevékenységet kell végezni. A munkást is és a tanulót is teljesítőmunka alapján értékeli, ami nagyban befolyásolja az egyénet.

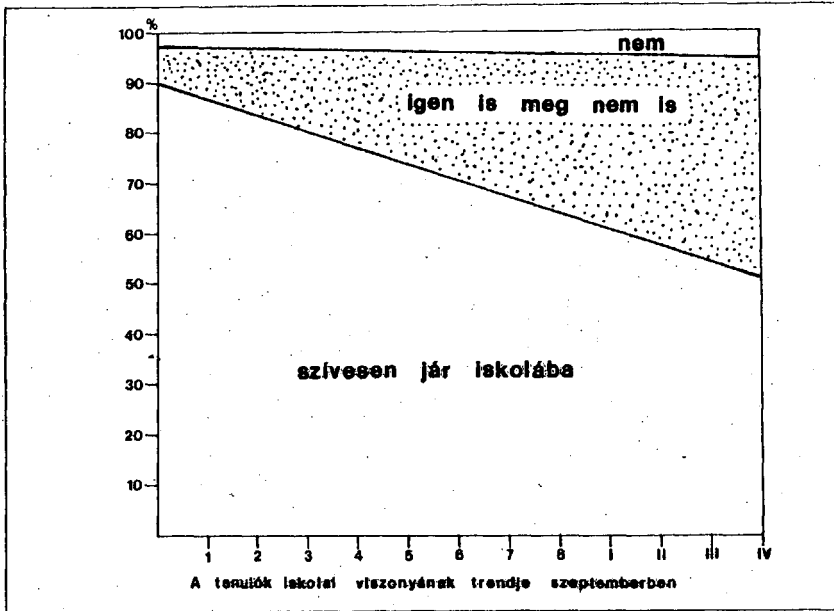
önértékelését, önbecsülését, társas kapcsolataikban pedig szociális sulyukat, tekintélyüket. Hasonlóság még: a felnőttek is és a tanulók is arra törekcszenek, hogy elnyerjék a környezetükben élők /kedvelt és megbecsült személyek/ bizalmát. A munkahelyek vezetői, az iskolák tanárai pedig azért fáradoznak, hogy méltók legyenek a bizalomra. Az említetteket azért tartjuk fontosnak, mert mind a munkahelyi, mind az iskolai pszichés klíma fontos meghatározójának tekintjük.

III.

Az 1966-1967-es tanévben, 12 ezer iskolás tanulón mint reprezentatív mintán szeptemberben, decemberben és júniusban kérdőíves módszer, projekciós képek, iskolai dolgozat segítségével elvégeztük a tanulók iskolához kapcsolódó viszonyának vizsgálatát. A tanulók válaszainak feldolgozásával megállapíthattuk azok pozitív /azonosulnak az iskolával/, negatív /elutasítják az iskolát/ és kéttényezős /egyes tevékenységformákkal és színterekkel azonosulnak, másokat pedig elutasítanak/ viszonyának alakulását a nevezett tanévben.⁺

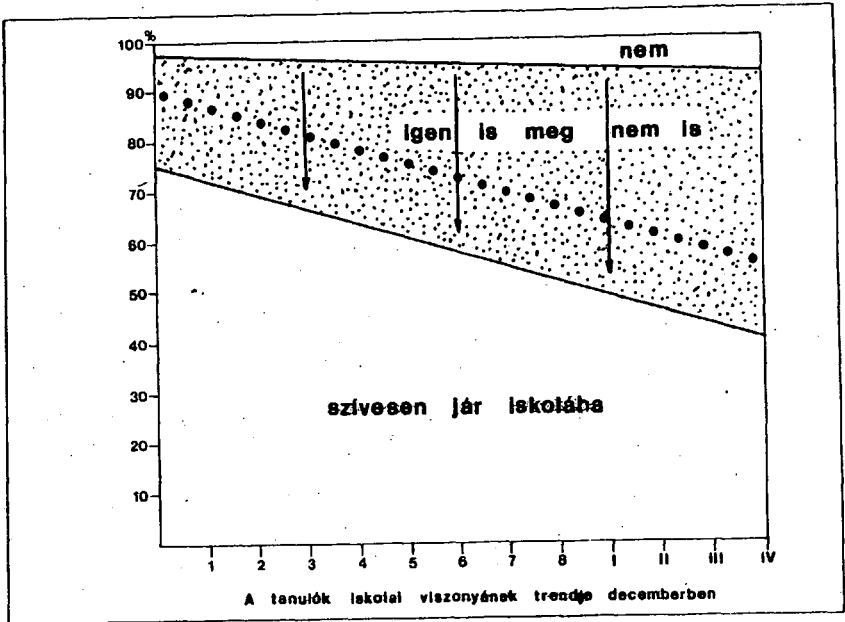
A szeptemberi vizsgálat adatainak összegezése alapján készült az 1.számú ábra, amely a tanulók iskolához kapcsolódó viszonyának trendjét mutatja be.

⁺ Adatfelvételünk mintanagyságát az általános és középiskolai korosztály /1966-1967/ teljes populációjából a konfidencia intervallum; a keresett valószínűsége figyelembevételével számítottuk ki. A reprezentatív minta nagyságát 12 ezer tanulóban - rétegezett mintavétellel - állapítottuk meg, a statisztikailag szükséges 10 ezer fő helyett. Az így kapott statisztikai eredményekből nyert relatív gyakoriságot $d=0,01$ pontossággal és 95 %-os valószínűséggel tarthatjuk elfogadhatónak. A tanulók véleményének, álláspontjának kikérdezéséhez kérdőívet, interjút, projekciós képeket, írásos beszámolókat, vallomásokat stb alkalmaztunk. A témával kapcsolatos vizsgálatainkat 1980-ban fejeztük be.

Az összesített adatok segítségével megállapíthatjuk, hogy a tanulók többsége - szeptemberben - pozitív módon értékeli az iskolát. Szeretnének megfelelni az iskolai kivánalmaknak. Belső elszánásukban a megfelelési attitűd kerül előtérbe. Azt is megfigyelhetjük, hogy az egyes osztályok iskola-kedveltségében nagy eltérések mutatkoznak. Szembeötlő, hogy az osztályok szerint felfelé haladva a pozitív viszony romlik, a kéttényezős és a negatív viszony aránya pedig emelkedik. Megállapíthatjuk még, hogy mind a negatív, mind pedig a kéttényezős viszony %-os értékei jelentősek.

A szeptemberben elvégzett méréseket decemberben megismételtük. Az adatok ekkor is azt mutatták, hogy a tanulók többsége kedveli az iskolát, bár a pozitív viszony aránya - szeptemberhez viszonyítva - csökkent, a kéttényezős értékelés pedig növekedett.

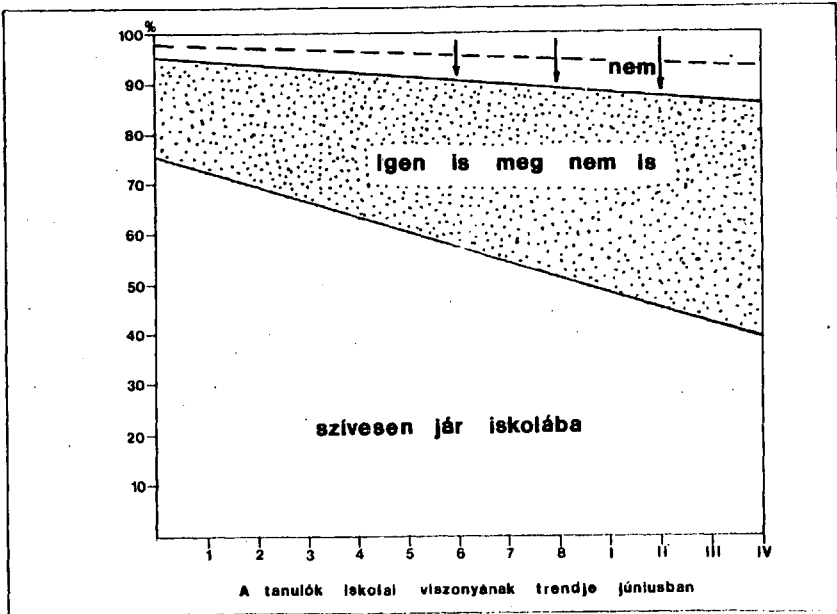
A tanulók iskolai viszonyának trendje decemberben

A szeptembertől decemberig terjedő iskolai időszakot a tanulók egy része úgy élte át, hogy szeptemberi elképzeléseiket részben saját hibájuk miatt, részben pedig iskolai körülményeik miatt nem voltak képesek megvalósítani. Az egyének a köztük és az iskola közötti egyensúly megbomlását kudarcoként élték meg, és ez tükröződött az iskolai viszony romlásában is.

A tanulók másik csoportja úgy értelmezi helyzetét, hogy szeptemberben mind a tanárok, mind a tanulók toleranciája könnyedebb és rugalmasabb. Decemberre ez a rugalmasság csökken, sőt egyre merevebbé válik. A jelenséget azzal magyarázzák, hogy mind a tanárok, mind a tanulók terhelése pszichoszomatikus túlterheltségi állapotra halmozódik. Csökken a ta-

nárok és a tanulók személyes empátikus kapcsolata, és megerősödik a hideg, számonkérő magatartásforma.

A negatív viszony aránya decemberig lényegesen nem változik, amit azzal magyaráznak, hogy a halmozódó traumatizáló tényezők, és kudarcok ellenére legbensőbb énjükben még reménykednek helyzetük rendezésében.

A szeptemberi és a decemberi méréseket júniusban is megismételtük. A tanulók többségének iskolához kapcsolódó élménye továbbra is kedvező, pozitív kapcsolatuk a decemberi értékek szintjén marad. Azt figyelhettük meg, hogy azok a tanulók, akik december végéig megtartották pozitív viszonyukat az iskolához, azok többsége év végén is kedveli az iskolát. Azok viszont, akik decemberben kéttényező módon viszonyultak az iskolához, azoknak egy része értékelő magatartását negatívvá változtatta.

Amennyiben az iskolához kapcsolódó viszony alakulását az egyes életkori szakaszok szerint vizsgáljuk, akkor megfigyelhetjük, hogy a kisiskolás korúak pozitív viszonyának átlagértéke /szeptemberben/ 85,5 %, ugyanakkor a felső tagozatosoké 60 %, a középiskolásoké pedig 46 %. A statisztikai adatok decemberben és júniusban némileg megváltoznak ugyan, de a trend osztályok szerint felfelé haladva változatlan marad.

A kéttényező viszony /szeptemberben/ úgy alakul, hogy az alsó tagozatosok ilyen jellegű értéke 10,5 %, a felső tagozatosoké 36,25 %-ra emelkedik, a középiskolásoké pedig 46,5 %. Osztályok szerint felfelé haladva a viszonyt jelző adatok is emelkednek.

A negatív viszonyt vallók aránya az alábbiak szerint alakult; az alsó tagozatosok átlaga 3 %, a felsősöké 3,5 %, a középiskolásoké pedig 6,75 %. Osztályok szerint itt is felfelé haladva emelkedést figyelhetünk meg.

Az említett egy tanévre vonatkozó áttekintés után 5 első osztály 113 tanulójának iskolához kapcsolódó viszonyát mértük négy éven keresztül, azaz a 4. osztály befejezéséig. Ugyanezt tettük 5 ötödik osztály 115 tanulójával, akiket 8. osztályos koruk végéig követtünk. Az elsőhöz hasonlóan 5 első évfolyamu középiskolai osztály 121 tanulójának iskolához kapcsolódó viszonyát mértük tanulmányaik befejezéséig. A vizsgálatokat itt is szeptemberben, decemberben és júniusban végeztük, az első alkalommal /1966-1967-es tanév/ használt mérési technikák megismétlésével.

Négy év után a vizsgálati eredmény azt mutatta, hogy a szeptemberi mérések kisebb eltérésekkel megfelelték az első alkalommal mért trendnek, csak az egyes osztályok számtani kö-

zépértéke változott meg, azaz mozdult a trend irányába. Az első évben - szeptemberben - az ötödik osztályosok pozitív viszonya 73 %-ot mutatott, négy évvel később ez a szám 53 %-os volt.

Decemberben a pozitív viszonyt vallók aránya romlott, a negatív alig változott. Juniusban a kéttényezős viszony romlott és a pozitív viszony maradt változatlan. Mind a szeptemberi, mind a decemberi, mind pedig a juniusi trendek megismétlődnek négy éven keresztül. Az osztályok %-os értéke módosul a trend irányának megfelelően.

IV.

Befejezésül vázlatosan felsoroljuk azokat a fontosabb tényezőket, amelyek meghatározzák, vagy legalábbis nagyban befolyásolják a tanulókat iskolához kapcsolódó viszonyuk alakításában.

- Tartós személyes- és csoport kapcsolataik alakításában az iskola mennyire segíti őket.
- Testi, idegrendszeri és emocionális közérzetük pozitív vagy negatív alakulása. Az iskola növeli-e az egyén ilyen jellegű stabilitását vagy csökkenti.
- Minden emberre jellemző, hogy elégedettséget, biztonságot érez akkor ha az őt érő hatásokra megfelelő választ tud kidolgozni. Az iskolai követelmények teljesíteni tudása növeli, az ellenkezője pedig csökkenti a tanulók önbecsülését, érzékonosságát, sikerélményét, vagy frusztrációját. Ezt a tanulók úgy élik át, hogy az iskola támogatja, vagy mérsékli őket önmaguk megvalósításában. Iskolai tevékenységük hatására alkalmassabbá válnak-e feladataik kidolgozására.
- Az iskolai hatások segítik-e őket abban, hogy szociális kapcsolataik, szerepeik javuljanak a családban, a kortársak körében, a társadalomban. Ezzel függ össze társadalmi elkötelezettségük is.
- A tanuláshoz, az egyes tantárgyakhoz, az oktatási és nevelési módszerekhez kapcsolódó élményeik is részei az iskolai viszony kialakulásának.
- A tanár-diák-kortárs viszonyból eredő értékelő megatartásuk. Az iskolai tevékenységben érvényesül-e a szemé-

lyesség, az életkori sajátosságok figyelembe vételének elve.

- Az egyének mennyire ismerik fel, sejtik meg saját kognitív rendszerük fejlesztésének fontosságát életük további alakításában. A tudás megszerzése belső szükségletté vált vagy terhes kötelesség a számukra.
- Ugy élik-e meg, hogy az iskolai hatásoknak szerepük van saját értékrendjük, magatartásrendjük, szociális érettségük kialakításában. Felismerik-e, hogy az iskola által felkinált minták segítségükre lehetnek erkölcsi értékrendjük kialakításában, és társadalmi boldogulásukban.
- Életcéljukat, elképzelt életük kereteit, tartalmát tágitja-e, és gazdagítja-e az iskola által felkinált sokféle modell.

Irodalom

- ÁGOSTON György-VESZPRÉMI L., 1967, A pedagógusok magatartásának hatása a tanulók teljesítményeire egy vizsgálat tükrében, Pedagógiai Szemle, 3.sz. 198-209.old.
- A.G.KOVALJOV, 1972, Személyiséglélektan, Tankönyvkiadó, Bp., 498.old.
- BAGDY Emőke: 1977, Családi szocializáció és személyiségzavarok, Tankönyvkiadó, Bp., 138 old.
- BALLÉR E., 1963, A szocialista tanár-diák viszony néhány kérdése a pedagógus és a középiskolai osztályközösségek kapcsolatában, Pedagógiai Szemle, 5.sz. 406-418.old.
- BARKÓCZI I.PUTNOKI J., 1967, Tanulás és motiváció, Tankönyvkiadó, Bp., 263.o.
- BUDA Béla, 1978, Az empátia- a beleélés lélektana, Gondolat, Bp., 334.old.
- DURÓ L.-KELEMEN L., 1969, Fejlődés és neveléslélektan, Tankönyvkiadó, Bp.,
- DONÁTH B.-HARSÁNYI I., 1964, A pedagógus értékelő megnyilatkozásai a tanítási óra keretében, Pedagógiai Szemle, 15.sz.
- FORRAI Tiborné, 1968, Iskolai teljesítmény és szorongás, Akadémiai Kiadó, Bp., 154 old.
- GÁDORNÉ DONÁTH Blanka, 1966, A pedagógus és a tanulók kapcsolatának szerepe a felsőtagozatos általános iskolások tantárgyhoz viszonyulásában, Pszichológiai Tanulmányok, IX.kötet 101-115.old.
- GERÉB György, 1968, Pszichológiai tapasztalatok az iskola légköréről, Pedagógiai Szemle, 5.sz. 435-440.old.

- GERÉB György, 1970, Az iskola pszichés klimája, A pedagógia időszerű kérdései hazánkban c. sorozat, Tankönyvkiadó, Bp., 90 old.
- HALÁSZ L.-HUNYADY Gy.-MARTON L. Magda, /szerk./ 1979, Az attitűd pszichológiai kutatásainak kérdései, Akadémiai Kiadó, Bp., 358 old.
- G. CLAUSS-H.HIESCH, 1964, Gyermekpszichológia, Akadémiai Kiadó, Bp., 372 old.
- H. WALLON, 1958, A gyermek lelki fejlődése, Studium Könyvtár sorozat, 7.sz. Gondolat, Bp., 171 old.
- ISSAACSON, R.I. MCKEACHIE, W.I., and MILMOLLAND, I.E. 1963, Correlation of teacher personality variables and student ratings. J. of Ed. Psychol. No 110-118.
- KISS Tihamér, 1978, Az énkép kialakulása és fejlődése, Tankönyvkiadó, Bp., 143 old.
- KELEMEN László, 1981, Pedagógiai pszichológia, Tankönyvkiadó, Bp.,
- KOMOLY Judit, 1968, A tanítói személyiség vizsgálatának módszere és néhány eredménye, Pszichológiai Tanulmányok, XI. kötet, Akadémiai Kiadó, Bp., 241-257. old.
- ORMAI V., 1962, Különböző nevelői magatartásformák hatása egy osztály tanulóinak a tantárgy iránti érdeklődésére és munkafegyelmére, Magyar Pedagógia, 4.sz. 382-417. old.
- PATAKI Ferenc, 1969, Csoportlélektan, Gondolat, Bp., 411 old.
- PATAKI Ferenc, /szerk./ 1976, Pedagógiai szociálpszichológia, Gondolat, Bp., 728 o.
- RANSCHBURG Jenő, 1973, Félelem, harag, agresszió, Tankönyvkiadó, Bp., 151 old.
- ROSENFELD, H. and ZANDER, A., 1961. The influence of teachers on aspirations of students, J. of Ed. Psychol, 52. 1-11.
- Sz.L. RUBINSTEIN, 1967, Az általános pszichológia alapjai, Akadémiai Kiadó, Bp., 1103 old.

TÓTH Béla, 1968, Irodalmi érdeklődés az olvasástanulás kezdetén, Akadémiai Kiadó, Bp., 157 old.

VELDMAN, D.J. and PEACK, H.F. 1963, Student teacher characteristics from pupils viewpoint. J. of Ed. Psych. 54. 346-356.

József Veczkó

Die Gestaltung des Verhältnisses der Schüler zur Schule
im Spiegel einer longitudinalen Untersuchung

In der Einleitung werden die Gründe der Untersuchung des des Verhältnisses zur Schule erörtert. In den inhaltlichen Ausführungen wird unsere Auffassung über dieses Verhältnis als Erlebnisform - skizzenhaft - dargestellt.

Im Laufe der mit dem Thema zusammenhängenden vorherigen Datenermittlungen wurde zuerst danach gefragt, inwiefern die Schüler die Schule als einen entbehrlichen oder unentbehrlichen Teil /als eine Haupttätigkeit/, als eine Voraussetzung ihres Lebens /ihrer Sozialisation/ empfinden. Die Angaben werden mit Hilfe einer fünfgradigen Skala dargestellt. Auf Grund der Mitteilungen der Schüler werden ihre Motivationen, ihre Wertungen und Beweggründe beschrieben.

Auf einem 12000 Kopf starken repräsentativen Muster wurde die Untersuchung des Verhältnisses der Schüler zur Schule vorgenommen. Die Messungen wurden - in der ersten Phase - in einem Schuljahr im September, Dezember und im Juni durchgeführt. Die summierten Angaben werden mit Hilfe von Grafiken /trends/ dargestellt. Es werden aber auch die in den verschiedenen Zeitspannen gemessenen Werte verglichen. Man kann zu noch wichtigeren Feststellungen gelangen, indem man die Angaben auf Grund der ansteigenden Folge der Klassen analysiert. Auszug: .. In ansteigender Folge der Klassen verringert sich die positive Beliebtheit der Schule. Das Verhältnis derjenigen, die sich für zwei Faktoren oder für das negative Verhältnis aussprechen, erhöht sich. Wenn man die Gestaltung des erwähnten positiven Verhältnisses auf Grund der Abschnitte des Lebensalters untersucht, kann man erfahren, dass das positive Verhältnis der Schüler der Unterstufe /im September/ 85,6 %, das der Oberstufe nur 60 % und das der Mittelschüler 46 % ausmacht. Im Dezember erhöht sich das Verhältnis des doppelten Faktors zungunsten des

positiven Verhältnisses. Im Juni erhöhen sich die Zahlen des negativen Verhältnisses zuungunsten des doppelten Faktors. Nach der Darstellung der sich in der Zahlenmässigkeit speiegelnden Regeln und Wiederholungen werden die Motive des positiven, des negativen Verhältnisses und des doppelten Faktors erörtert.

Nach diesen Untersuchungen, die sich auf ein Schuljahr beziehen, wurde das Verhältnis der 113 Schüler von 5 ersten Klassen durch 4 Jahre hindurch gemessen, d.h. bis die Schüler die 4. Klasse erreicht haben. Dasselbe wurde mit 115 Schülern von 5 fünften Klassen bis zur 8. Klasse durchgeführt. Inähnlicher Weise wurde das Verhältnis zur Schule von 121 Schülern in 5 ersten Klassen der Mittelschule bis zum Abschluss ihres Studiums untersucht. Die ermittelten Angaben werden mit Hilfe von Grafiken verglichen, und diese werden /sowohl die Angaben als auch die Motive/ mit denen der ersten Untersuchung konfrontiert.

Auf Grund der Feststellungen der Untersuchung kommt man zu einigen Verallgemeinerungen über das Verhältnis zur Schule, bzw. zu Folgerungen über das psychische Klima in der Schule.